

Izlaganje sa znanstvenog skupa

321.72

330.83

329.13/.15

Rent seeking society, politička klasa i lijeve stranke

DAVOR RODIN*

Sažetak

Autor razmatra suvremene tendencije razvitka liberalne demokracije i kapitalističke privrede na primjerima djela Ericha Weede i Klausa von Beymea. Tendencijsko smanjivanje ekonomske i političke konkurencije autor demonstrira analizom fenomena višestranačke države i suvremene kapitalističke privrede, koja se sve više oslanja na dohodak koji priteče od rente, a manje od konkurencije na tržištu. Autor zaključno upućuje na nove strategije legitimacije liberalne demokracije pravdom, što ih je razvio John Rawls.

I.

Slom realnog socijalizma po drugi je put u novijoj europskoj povijesti demantirao zastupnike one vrste sociologije znanja prema kojoj radništvo svojim položajem u procesu reprodukcije kapitala istovremeno proizvodi i svoje političke ciljeve, svoje političke stranke i organizacije, taktiku i strategiju svoje političke i ekonomske borbe. Ta vrsta sociologije znanja, koja zastupa tezu da je političko znanje socijalno preduvjetovano, antikvirana je naglim prodorom novih medija u političke procese. Politička instrumentalizacija medija: filma, tiska, elektronskih medija te cjelokupne "kulture" osvijestila je jaz između neposrednog socijalnog (životnog) iskustva i imputiranog neproživljenog znanja. Funkcija propagandne instrumentalizacije medija očituje se u konačnom učinku: drastičnom rastavljanju životnog iskustva od medijski stečenog, neproživljenog i neiskušanog znanja. Ova proizvedena provalija između neposrednog iskustva i imputiranog znanja omogućuje manipulaciju suvremenim biračkim tijelom. Kasniji uvidi u efekte ovog rastavljanja znanja i iskustva doveli su do ideologizacije čitavog kulturnog i obrazovnog sektora pod različitim etiketama: *ideološki rad*, *duhovna obnova* ili *politička kultura*. Iskustvo političke borbe u uvjetima modernih demokracija osvijestilo je činjenicu da je homogenizacija biračkog tijela i njegovo usmjeravanje prema željenim odlukama moguće ako se biračko tijelo odvoji od balasta svoga neposrednog iskustva, a zatim tako olakšan usmjeri prema imputiranom programu neke grupe agitatora.

*Davor Rodin, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija društvenih znanosti.

Klasična sociologija znanja (Marx, Lukacs, Weber) nije oštro razlikovala *doživljeno iskustvo* od *imputiranog znanja*. Stoga je zastupala tezu da je svako znanje socijalno uvjetovano.

Nova sociologija znanja koja je učila od komunističkih, fašističkih vođa i američkih izbornih kampanja uočila je golemu moć imputiranog znanja nasuprot hermeneutičkom proživljenom iskustvu. Tako je ta nova sociologija znanja mogla bez teškoća zaključiti da Lenjinovi proleter i Hitlerovi Nijemci, pa na posljeticu i Rooseveltovi demokrati, nisu izdanci svoga socijalnog iskustva niti ruske, njemačke ili američke narodne kulture i mentaliteta, već proizvodi organizirane agitacije i propagande svim sredstvima modernih medija. Dakako, obje sociologije znanja: i stara i nova, stoje u jasnoj semantičkoj vezi. Svako medijski imputirano, dakle neproživljeno znanje, naići će na odjek u biračkom tijelu samo ako se osloni ili pogodi neki segment proživljenog iskustva koji služi kao transformator propagandne poruke. Nema nikakve sumnje da su pojedini segmenti narodne, religijske kulture, te određeni sektori neposrednoga socijalnog i političkog iskustva ulazna vrata za svaki uspješan propagandni napad na osamljene pojedince u modernom masovnom društvu.

Pa ipak, na kraju 20. stoljeća prikazane su teze stare i nove sociologije znanja najvećim dijelom iskustveno i teoretski zastarjele. Političare koje danas i ovdje zanimaju izgledi njihovih stranaka (lijevih, desnih, liberalnih, konzervativnih ili kršćanskih) u pridobivanju birača treba uputiti na nove teoretske i iskustvene činjenice, na novu preradu teza stare i nove sociologije znanja. Tu preradu starih teza sociologije znanja izvršila je najdalekosežnije *teorija sustava* i njezin najrecentniji izdanak *teorija intervencije* (Interventions Theorie).

Suvremeni analitičari moderne višestranačke države i moderne inovativne kapitalističke privrede definitivno su učvrstili uvjerenje da je kapitalistička privreda usprkos stalnim transformacijama dugoročno nezamjenjivi oblik privređivanja i organizacije civilnog društva u cjelini. Unutar te pretpostavke sva je analitička pažnja istraživača usmjerena na to kako kontrolirati procese koji ugrožavaju rast kapitalističke privrede i njezina protupola (koda) suvremene višestranačke države. Preventivno suzbijanje kriza kapitalističke privrede i kriza liberalno-demokratske višestranačke države postaje tako os oko koje se vrte različite ekonomske i politološke teorije suvremenosti. Razmotrimo jednu ekonomsku i jednu politološku teoriju prevencije krize. Erich Weede je u svojoj knjizi *Wirtschaft, Staat und Gesellschaft*¹ s ekonomskog aspekta obradio one ekonomske procese koji prema većini teoretičara i istraživača ugrožavaju klasičnu kapitalističku konkurenciju i tako dovode do *stagnacije*, kako kapitalističku privredu tako i politički sustav (državu) koji joj korespondira. Klaus von Beyme u knjizi *Die politi-*

¹Weede, Erich, *Wirtschaft, Staat und Gesellschaft*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1990.

*sche Klasse im Parteienstaat*² ukazuje s politološkog aspekta na procese koji unutar liberalno-demokratskog političkog sustava vode *stagnaciji* političke konkurencije i time proizvode zastoje u demokratskom razrješavanju političkih kriza što ih proizvodi napredak koji je za većinu sudionika političkog procesa apstraktan i neproživljen. Oba teoretičara prešutno usvajaju i prakticiraju glavne uvide suvremene teorije sustava, tj. stav da je civilno društvo *sustav sustava* u kojem ekonomska i politička sfera funkcioniraju kao posebni sustavi s vlastitom unutarnjom strukturom razvitka, diferencijacije i održavanja. Razmotrimo najprije neke Weedeove teze!

II.

Prema Weedeu, oba se sustava, ekonomski i politički, nalaze u odnosu *sustav — okoliš*, te se kao takvi nalaze u stanju permanentne međusobne *semantičke iritacije*. To znači da su oba sustava autonomna i neovisna jedan o drugom, ali ekonomski procesi semantički (ne kauzalno) utječu na mijenjanje političkog sustava i njegovih procesa i, obrnuto, promjene u političkom sustavu semantički generiraju adaptacije i promjene ekonomskog sustava, tj. promjenu ponašanja ekonomskih subjekata. Te se semantički pokrenute promjene unutar ekonomskog i političkog sustava zbivaju posve *autonomno* prema različitim unutarnjim strukturama i pravilima tih sustava. Politika se ne miješa kauzalno u privredu niti privreda u politiku, već privreda na *političke informacije* reagira svojim privrednim mehanizmima, a politika svojim političkim mehanizmima na *ekonomske informacije*. Time se, prema tim teoretičarima postiže stanje u kojem se preraspodjela privrednog bogatstva i prava raspolaganja resursima ne zbiva nasilno, već posredstvom konkurencije na tržištu, a preraspodjela političke moći demokratskom izbornom utakmicom, dakle također mirnim putem.

Ovo balansiranje i međusobno semantičko iritiranje ekonomskog i političkog sustava nalazi se, prema nizu suvremenih teoretičara (McKenzie, Tullock, Olson, Wiemaier, Tollison, Buchanan, Weede), u stadiju takve nestabilnosti da objema stranama u procesu postaje evidentno kako je bolje odreći se nekih tendencija “šuljajućeg socijalizma” (država blagostanja), nego skliznuti u građanski rat, revoluciju ili totalitarizam. Je li ta popustljivost hranjena lošim iskustvima s fašizmom i komunizmom dovoljna brana prema mogućem kaosu, o tome ne postoji jedinstveno mišljenje. Tako primjerice Tullock, Usner i Weede drže da bi krizom izazvane izravne državne intervencije u privredu mogle stvoriti kaotično stanje, u kojem više ne bi funkcioniralo tržišno i demokratski priznato pravo vlasništva i pravo raspolaganja resursima. Takve izravne državne intervencije u privredu smanjuju ukupno proizvodnost civilnog društva te generiraju

²Von Beyme, Klaus, *Die politische Klasse im Parteienstaat*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993.

opasnost nekontrolirane uzurpacije vlasničkih i disponentnih prava od strane malih grupa na štetu većine i drugih grupa. Pa ipak, paradoksalno navedeni teoretičari izlaz iz ove slijepe ulice ne vide bez primjene represivnih mjera. Naravno, do državne intervencije u sustav vlasništva i prava disponiranja resursima dolazi onda kad zakažu raspoložive tržišne i demokratske procedure rješavanja takvih kriza.³ Međutim, do koje mjere je demokratskim i tržišnim mehanizmima moguće parirati trendovima razvitku modernoga inovativnog kapitalizma, središnje je pitanje pred kojim stoje teoretičari suvremenog kapitalizma i suvremene višestranačke države. Jesu li lijeve stranke u stanju predložiti neki politički program koji će sačuvati otvorenu kapitalističku privredu, njezin optimalan rast uz maksimalnu zaposlenost i maksimalnu državnu podršku socijalnih prava? Na isto pitanje desne stranke odgovaraju ovako: Moramo se odreći nekih već postignutih socijalnih prava, jer je to bolje, nego rizik kaosa i revolucije, budući da se jedino odricanjem od stečenih prava može održati rast kao preduvjet mogućnosti stabilnosti čitavog sustava. Pred ovakvom se radikalnom alternativom biračkom tijelu nije lako odlučiti!

Što ugrožava iznutra sustav kapitalističke privrede?

Na to su pitanje od vremena Marxa, Webera, Sombarta, Schumpetera teoretičari sličnih orijentacija odgovorili brdom literature. Današnji teoretičari uočavaju jednu novu opasnu tendenciju u razvitku kapitalizma: to je preobrazba *tržišne utakmice* u “rent-seeking society”⁴. Renta na koju se ovdje misli pritječe iz monopola nad novoprodučenim faktorom reprodukcije koji se iznajmljuje po cijeni koja je znatno viša od one koja bi se postigla u izvornoj tržišnoj utakmici. Ta tendencija razvitka kapitalizma prema reprodukciji bez slobodnog tržišta⁵ postala je karakteristična za suvremenu fazu razvitka kapitalizma prema *inovacijskom društvu*. U tom se sustavu renta ne stječe zaposjedanjem tradicionalnih resursa poput energije, zemlje, prometnica, blizine tržišta i slično, već proizvodnjom novih resursa dakle monopolizacijom inovacije, a time i *monopolizacijom napretka*⁶. Ta tendencija jagme za monopolom nad inovacijom i napretkom dovodi, prema mišljenju većine analitičara, do neracionalnog zanemarivanja i rasi-

³Usporedi: Weede, E., ibidem, str. 147.

⁴Weede, ibidem, str. 130.

⁵Relativizaciju tržišne komponente kapitalizma uočio je već Werner Sombart 1927. godine u svojoj knjizi *Der moderne Kapitalismus*, novo izdanje 1955. Duncker und Humblot. On doslovno kaže: “Samo nemojmo precijeniti djelovanje ‘slobodne konkurencije’. Ona je za kapitalizam bila oduvijek od sporednog značenja. Taj ima u svom tijelu dovoljno nagona da može do svoga cilja doći i bez nadražajnih sredstava slobodne konkurencije” (str. 558).

⁶Monopolizacija napretka u takozvanom inovacijskom društvu kasnoga kapitalizma dogodila se u procesu postupnog uvlačenja znanstvenog rada u reprodukciju kapitala. Kapitalizam koji je opisivao Marx još se služio masovno nekvalificiranim radom, pa je imao i posve drukčiju prirodu razvitka.

panja postojećih resursa, a time i do rasta nezaposlenosti i drugih socijalnih tenzija, što državu kao instanciju preraspodjele društvenog bogatstva dovodi pred teško rješive probleme. Pri takvom se stanju stvari, prema Luhmannu, političke grupacije počinju homogenizirati prema kodu *progressivno — konzervativno*, pri čemu progresivne grupacije nipošto ne moraju biti lijeve, kao što je važno u prošlosti. Naime, borba za rente od inovacije i monopola nad napretkom dovodi do rasta socijalnih razlika i nezaposlenosti, pa se lijeve stranke kao zagovornice države blagostanja javljaju izravno konzervativnima. Na stanovit način ta se tendencija očituje i u Istočnoj Europi gdje se biračko tijelo okreće bivšim komunistima koji zagovaraju tezu usporenog napretka i zaštite socijalnog standarda. Lijeve su stranke danas, drukčije nego u prošlosti, spremne usporiti društveni napredak, očuvati zastarjelu tehnologiju za volju pravednije distribucije dobara i pogotovo radnih mjesta te stabilnijih socijalnih odnosa.

I građani suvremenih zapadnih demokracija, njihovi znanstvenici, političari, poduzetnici podjednako žele mir, stabilnost, sigurnost, rast dohotka, punu zaposlenost. Međutim, baš te opcije povećavaju troškove i ugrožavaju rast privrede o kojem opet ovisi željena sigurnost i stabilnost. Razvijena demokracija dozvoljava tolerantni pristup borbi za rente, a rente dovode do velikih socijalnih tenzija i na posljetku ugrožavaju navedene ciljeve. O tako opisanoj situaciji koja nalikuje *circulus vitiosus*, Weede konstatira: “S tog stajališta stoje na dnevnom redu oprez umjesto akcije, istraživanja umjesto politike”⁷. To je pozicija svih onih građana, političara i znanstvenika koji ne žele ni manje demokracije, ni manje rasta, ni manje zaposlenosti i istovremeno se bore za ova sva tri cilja.⁸

Može se zaključiti da teoretičari suvremenog kapitalističkog sustava transportiraju politolozima i političarima evidentne potvrde protuslovlja modernog ekonomskog sustava koji traži odgovarajuću političku i državnu asistenciju, kako prevelika kompleksnost privrednog sustava reprodukcije ne bi proizvela spontana totalitarna pojednostavljenja ili zabrazdila u kaos retrogradne progresije.

III.

Kako na takve informacije iz ekonomskog sustava reagira politički sustav?

Pod političkim sustavom ne podrazumijeva se samo ustav već i druge političke institucije, političke stranke, te političko djelovanje u cjelini. Već je rečeno da se suvremeni teoretičari politike i politolozi, pa i Klaus von Beyme, priklanjaju *teoriji sustava* i *teoriji intervencije* kao načinu gledanja

⁷Usporedi: Weede, E., ibidem, str. 145.

⁸Ibidem, str. 145.

na suvremeni politički proces. Političko u cjelini shvaćeno je kao autonomni sustav unutar sustava civilnog društva. U političkom sustavu vrijede posebna pravila njegove unutarnje diferencijacije, strukturiranja, redukcije kompleksnosti i rješavanja problema. Unutar liberalno-demokratskog političkog sustava stranke su legitimni sastavni dio strukture političkog sustava. Teorijom političkog sustava aktivirana je starija i nova sociologija znanja i na nju oslonjena politička teorija koja je smatrala da stranke vode političke elite, koje svoju političku funkciju vide u tome da u parlamentu i državnim institucijama zastupaju interese onoga trećeg kojeg zastupaju. Posrednička funkcija stranaka dugo je bila jedinim kutom gledanja na stranke. Ali, već je i Hegel oštro kritizirao tu posredničku i zastupničku funkciju stranaka i zastupnika staleža, smatrajući da nitko ne mora govoriti u ime drugoga, jer nitko nema privilegij da bolje od drugoga vidi bit istine i interese toga drugog. Pa ipak, u europskoj je tradiciji sve do naših dana posve plauzibilno da političke stranke i njihove elite zastupaju u tijelima u kojima se politički odlučuje interese onih trećih. Tko su oni treći? Različite naprosto nazočne frakcije bogatih i siromašnih članova civilnog društva? U nas se i danas smatra da lijeve socijalističke i socijaldemokratske stranke zastupaju interese nazočnog radno zavisnog stanovništva. Kao što je pokazano, već je reformirana sociologija znanja izvrnula ovu tezu i iskustveno utvrdila da suvremene političke stranke same moraju *proizvesti* one treće koje će zastupati u političkim tijelima u kojima se odlučuje. Tako industrijski radnici bez daljnje glasuju i za Kohlove demokršćane, a ne samo za socijal-demokrate, kao što i u nas ponajprije siromašni socijalni slojevi glasuju za HDZ, odlučujući se tako politički nezavisno od svoga socijalnog položaja.

Suvremena teorija sustava ide još dalje od navedene teze nove sociologije znanja, koja je do teze došla na temelju iskustva da se modernim elektronskim i drugim medijima može proizvesti većina nezavisno od neposrednih interesa i životnih iskustava te većine.

Tako Klaus von Beyme, usvajajući teoriju sustava, može jasno razgraničiti tradicionalno određene posredničke funkcije političke elite od posve drukčije samoreferentne funkcije političke klase: "Politička elita pokušava djelovati u korist trećih. Njen je interes upravljanje (Steuernungsinteresse). Politička klasa je naprotiv *samoreferentno* usmjerena, i to u najdoslovnijem smislu riječi. Ona je unutar vodećih političkih snaga istovremeno *interesna grupa za sebe*. Politička klasa bori se za izvjesnu autonomiju u odnosu prema svojim biračima".⁹ Nadalje: "Politička klasa je kartel stranaka; ona se pojavila prvenstveno u procesu izgradnje parlamentarne države u modernim demokracijama".¹⁰ Posve u skladu s teorijom sustava, to znači da se političke stranke ne diferenciraju samo u odnosu prema svojem zatečenom ili proizvedenom biračkom tijelu, već i *u odnosu*

⁹Usporedi: Von Beyme, Klaus, *Die politische Klasse im Parteienstaat*, str. 31.

¹⁰Ibidem, str. 9.

jedna prema drugoj. Međusobno diferenciranje stranaka unutar političkog sustava preduvjet je mogućnosti njihova diferenciranog semantičkog zračenja prema biračkom tijelu, tj. prema *narodnom suverenu*. Iz načela teorije sustava slijedi da je kartel političkih stranaka kao samoreferentni sustav odmaknut od biračkog tijela, i to zato da bi imao vlastito polje igre nezavisne od biračkog tijela i kako bi biračko tijelo u tom rasponu semantički razlikovalo različite opcije unutar političkog kartela, te na temelju toga razlikovanja moglo racionalno odlučivati. Beyme uočava da je politička klasa zainteresiranija za višestranačku državu od političkih elita. Političke elite mogu bez daljnjega doći u iskušenje da vladaju same, ako im to uspije u izbornoj utakmici. Stranke članice političkog kartela vide u tom prevelik rizik, pa radije vladaju u međusobnom konsenzusu, koji im omogućuje trajniju i komotniju kontrolu nad državnim monopolom. Stranke koje sačinjavaju političku klasu ili kartel jesu naravno i sve opozicijske stranke osim onih koje nisu prešle izborni prag ili onih koje teže nekoj “drugачijoj republici”¹¹. Članice političke klase kontroliraju suvremenu *partijsku državu*, koja se razlikuje od bivšeg parlamentarnog sustava kojim su dominirale političke elite u svojstvu zastupnika onih trećih. *Moderne stranke zastupaju same sebe.*

Kriza parlamentarizma o kojoj se govori već od dvadesetih godina ovog stoljeća obilježena je baš tom transformacijom parlamentarnog zastupničkog sustava u višestranačku državu. U tom procesu parlament gubi svoju funkciju institucije u kojoj se dogovara i odlučuje i postaje mjesto na kojem se formalno i teatralno ozakonjuju i obznanjuju izvanparlamentarni dogovori i aranžmani političkih stranaka, pa i drugih nepolitičkih udruga civilnog društva (banaka, industrije i slično). S tog stajališta parlament je zaista samo pozornica na kojoj se javnosti prikazuju već uglavljeni sporazumi stranaka do kojih se došlo iza zatvorenih vrata partijskih i parlamentarnih komisija.¹² Tako se višepartijska država ili država partija pretvara u novog nepredvidivog Leviathana. Neovisno o ovoj hobbessovskoj etiketi, višestranačka je država novi politički realitet koji analitičare dovodi do uvjerenja kako je takva država i takvo civilno društvo izloženo procesu “kolonizacije” od strane državnih stranaka.¹³ One se infiltriraju ne samo u različite segmente države i njezine resore: vojska, policija, privreda, već i u korporacije civilnog društva kakve su banke, zdravstvo, školstvo, sveučilište i slično.

Taj proces stranačke kolonizacije civilnog društva i države te drugih subsistema predstavlja kompenzaciju za sve labavije odnose između

¹¹Ibidem, str. 33.

¹²Carl Schmitt je u spisu *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncker und Humblot, Berlin, 1979., upozorio na te teškoće parlamentarizma, ali je rješenje tražio u autoritarnom režimu koji se oslanja na plebiscitarnu legitimaciju vlasti.

¹³Usporedi: Von Beyme, Klaus, str. 39.

stranaka, njihova članstva i amorfno biračkog tijela. Biračko se tijelo mobilizira svake četiri godine u tijeku strogo omeđenih termina, u kojima je dozvoljena agitacija svim sredstvima. Izvan toga omeđenog izbornog razdoblja stranke “rovare” u institucijama civilnog društva i države, kako bi u času izbora imale podršku odlučujućih institucija civilnog društva.¹⁴ Ne treba zaboraviti da je pri takvom stanju stvari biračko tijelo velikim dijelom prepušteno i snagama izvanparlamentarne opozicije, različitim građanskim inicijativama, ali i radikalnim polulegalnim političkim grupacijama koje naseljavaju neosvijetljene predjele civilnog društva i pripremaju napade na republiku. Analitičari upozoravaju da se na razini lokalne samouprave javljaju tendencije sklone neposrednoj demokraciji. Na lokalnoj razini građani postaju skloni formama neposredne demokracije: smjenjuju i postavljaju organe lokalne samouprave mimo i izvan izbornih razdoblja (primjeri iz Kalifornije) ili masovnim demonstracijama, štrajkovima i drugim protestnim akcijama izravno ugrožavaju politička predstavništva. Na drugoj je strani kartel političkih stranaka (politička klasa) razvio u državi i u institucijama civilnog društva, napose u medijima, tako rafinirane oblike konsenzualne i proporcionalne zastupljenosti interesnih grupa, a time i ravnotežu većinskog i konsenzualnog odlučivanja da joj trenutačno ne prijete opasnost od populizma *odozdo*, dok onaj *odozgo* uspješno kontrolira kartel političkih stranaka. Ideal starih liberala da moćnici i njihovi kritičari ne smiju sjediti u istom čamcu niti svirati u istom orkestru, odavno više ne vrijedi, a u potpunosti nikada nije ni vrijedio. Politička klasa kao samoreferentni sustav nema razloga da djeluje netolerantno prema protivnicima. To je najvidljivije u politici u medijima. Nestali su stranački listovi, a politički aranžmani stranaka stvaraju medije u kojima se proporcionalnom podjelom udjela u redakcijama i udjela u vremenu emitiranja ostvaruje nova amalgamacija medija i moći. Riječju, konsenzualna kontrola medija, konsenzualna uprava nad državnim monopolom, konsenzualna komercijalizacija izborne utakmice, konsenzualna dezideologizacija propagande, konkurencija medijski atraktivnih osoba, a ne političkih programa — sve je to dovelo kartel političkih državnih stranaka pred novi realitet. Riječ je o gotovo posvemašnjoj rastavljenosti politike kao *teatra* i *show businessa* od politike kao *sustava odlučivanja*. Tajna i javna politika, bifurkacija protiv koje se svi bore, ostaje tako realno stanje stvari. Medijska transparentnost svega i svačega s jedne strane generira tajnovitost, mafijaštvo, kriminal i samovolju s druge strane političkog procesa. U tim škarama javlja se svijest o potrebi promjena, ali umjesto njih niču poput gljiva nakon kiše različite forme teorija o ritualizaciji i mitologizaciji politike, ili o pretvaranju politike u igru s tezom: Pustite nas da se igramo čak i neovisno o pravilima igre, dozvolite nam da se igramo poput mladih mačaka.

¹⁴Beyme drži da u tim uvjetima dobiva na značenju izvanparlamentarni *partijski rad* koji nije usmjeren na ideološku indoktrinaciju, već na interesnu homogenizaciju. Usporedi: ibidem, str. 52.

Kako u prikazanim uvjetima djeluju lijeve stranke opterećene svojom konzervativnom i totalitarnom prošlošću, svojim ideologijama i svojim utopijskim predrasudama?

IV.

Kapitalizam koji prema Sombartu (1927.) može bez daljnega opstati i bez slobodne konkurencije,¹⁵ jer u svom organizmu ima dovoljno elana za djelovanje i bez toga nadražajnog sredstva, semantički je na drugoj političkoj strani *koda* inducirao političku klasu (kartel političkih stranaka) koja je do te mjere racionalizirala svoje različite interese da ih sve više zastupa *bez konkurencije, dakle konsenzualno*. Konsenzus unutar političkog kartela stranaka pokazuje se korisnijim od konkurentne borbe stranaka na sve ili ništa. Stranke su uvidjele da je konsenzualno, izvanparlamentarno, konspirativno dogovaranje i odlučivanje preduvjet mogućnosti sigurnog monopola nad državnom vlašću (državom kao institucijom), te moć koja proizlazi iz tog monopola potiskuje konkurenciju u drugi plan, u područje lokalne i regionalne samouprave, ili u sekundarni politički *show bussines*.

Lijeve stranke žive danas u zemljama istočne, a dijelom i zapadne Europe pod teretom hipoteke svoje totalitarne prošlosti. U tim uvjetima one se, suprotno svojoj utopističko-progresističkoj tradiciji, očituju kao konzervativne stranke, koje dijelom promiču restauraciju socijalnih elemenata države blagostanja ili pak (naročito u Istočnoj Europi) čistu nacionalnu državu sredstvima stare socijalističke strategije ideološke homogenizacije masa. Uspostavljeni parlamentarizam ne može ni prikriti ni spriječiti težnju nacionalnih i neokomunističkih stranaka za čistim većinskim vladanjem bez konsenzusa s ostalim strankama, koje i same nisu odgovorile na pitanje jesu li za većinsko vladanje, ili za kartel državnih stranaka i proporcionalni udio u vlasti.

Ovome pridolazi još i nešto drugo: potreba jasnog deklariranja protiv svakoga mogućeg totalitarizma odozdo ili odozgo. U uvjetima suvremenog masovnog, dapače informacijskog društva, suprotstavljanje totalitarizmu ključno je pitanje osobito lijevih i desnih stranaka opterećenih totalitarističkom hipotekom.

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata karakterizirano je razvitkom države blagostanja, kako na Zapadu tako i na socijalističkom Istoku. Taj tip vladavine razorio je sve stare interesne strukture civilnog društva, te pridonio konačnom prodroru konzumentskog mentaliteta i razvoju stanovništva bez istaknutih političkih svojstava i jasno profiliranih interesa ("ljudi

¹⁵Monopoli guše slobodnu konkurenciju. Ona se javlja još samo kao sekundarni izvor ekstraprofita, i to u času kada monopoli svoje već iskorištene prednosti prepuštaju tržnoj jagmi. Tržište i visoka produktivnost rada postaju tendencijski sekundarni izvori ekstraprofita, a monopoli primarni.

bez svojstava”, “gomila osamljenika”)¹⁶. Tu masivnu, sivu socijalnu zonu bez značajnih političkih razlikovanja moguće je diferencirati *agitacijom odozgo*, tj. uz pomoć medija. Uniformna politički nediferencirana priroda narodnog suverena iz koje iskaču još samo brojnije nacionalne ili vjerske manjine, te stranci i gosti, generira na drugom političkom polu jako diferenciranje političkih programa državnih stranaka. Dok smo u dvadesetim godinama stoljeća u doba totalitarnih pokreta bili suočeni sa strategijama uniformiranja i homogeniziranja političkih vodstava država na jedinstvenom programu (jednostranačje), dotle se sada na kraju stoljeća susrećemo s uniformiranim narodnim suverenom, koji bi se lako mogao odazvati sirenskom zovu ma kakve totalitarne ideologije koja bi se propagandom nametnula. Kao brana pred tom opasnošću lake medijske homogenizacije masa razvila se danas strategija pluralizacije političkog vodstva u formi brojnih državnih stranaka, zadatak kojih je da odozgo medijski diferenciraju narodnog suverena, kako vlast ne bi izručio nanovo *jednom* pastiru. Tako se pokazuje baš bivšim totalitarnim strankama da je funkcija suvremene višestranačke države ponajprije u tome da se spriječi laka homogenizacija biračkog tijela što bi dovelo do stanja koje više ne bi bilo moguće demokratski i parlamentarno kontrolirati. Postavlja se pitanje: mogu li suvremene lijeve stranke na europskom Istoku prihvatiti tu strategiju i odustatiti od starih nagona za totalnom ideološkom mobilizacijom biračkog tijela? Odgovori li se pozitivno na ovo pitanje, otvara se novo! Kako se lijeve stranke mogu profilirati u odnosu prema drugim strankama unutar političkog kartela stranaka? To je za lijeve stranke odlučujuće pitanje. One više programski ne smiju htjeti sve, a ako se opredijele samo za svoj dio, tada mogu izgubiti sve i pasti ispod praga od 5% biračkog tijela i ispasti iz kartela državnih stranaka. Za lijeve je stranke ova dilema između *svega* i *ničega* posebno delikatna. One ne smiju pasti u iskušenje da djeluju na temelju imperativnog mandata sindikata, ili socijalno ugroženog stanovništva, pa stoga moraju strogo razlikovati manifestacijski dio svoje političke igre od konspirativnog i konsenzualnog dogovaranja s ostalim strankama u kartelu. Ako je *sadržaj minimalnog konsenzusa* među strankama u kartelu očuvanje monopola nad državom i istovremeno sprječavanje zauzimanja države od bilo koje svenarodne stranke unutar ili izvan kartela, tada postaje jasno kako je sofisticirana suvremena politička igra unutar granica liberalno-demokratskog ustavnog modela vladavine. Ta je igra uopće moguća samo zato što je u strankama sazrela svijest da se moraju distancirati od narodnog suverena, kako bi ga spriječile i ograničavale u njegovoj legitimnoj suverenoj volji moguće totalne homogenizacije. Političke stranke se tako ne žele identificirati sa suverenom narodnom voljom, već se od nje diferenciraju kao posebni politički sustav s vlastitom samoreferentnom strukturom i vlastitim pravilima djelovanja. Ima li se u vidu ova protuslovnost uloga stranaka u višestranačkoj državi, njihovo laviranje između

¹⁶Gomilu osamljenika opisao je David Riesmann, a čovjeka bez svojstava Robert Musil.

diobe vlasti i *svevlasti*, te s tim povezani napori sofisticirane igre između teatralnog nadmetanja u parlamentima i javnosti i zakulisnog dogovaranja izvan oka javnosti, tada je evidentno da liberalna demokracija nije nipošto lagani, a još manje savršeni oblik vladavine. Postavlja se stoga pitanje, u kojem se pravcu razvija suvremena parlamentarna liberalno-demokratska višestranačka država? Odgovorom na ovo pitanje omogućilo bi se dvoje: *prvo*, otklonio bi se stalni prigovor lijevih i desnih radikala i izvanparlamentarne opozicije kako je parlamentarizam delegitimiran i da je narodni suveren zasićen politikom permanentne manipulacije od strane kartela stranaka; *drugo*, otklonio bi se strah i predrasuda da se kriza parlamentarizma i liberalne demokracije uvijek nanovo može rasplesti samo u neku novu varijantu totalitarizma, despotizma i diktature. Kakav je drugi rasplet eventualno moguć i kako je krizu parlamentarne liberalne demokracije moguće “riješiti” izvan klišea *totalitarizma*, *diktature* i *izvanrednog* stanja?

V.

Na ovo je pitanje, a na temelju iskustva američke demokracije, pokušao odgovoriti John Rawls svojom teorijom pravde kao *fairness*. Imamo li u vidu skicirane odnose između *a rent seeking society* i *političke klase* kao dva moćna monopola unutar suvremenog civilnog društva koji umrtvljuju i ekonomsku i političku konkurenciju, tada izgleda da Rawlsova intervencija u ovo, za liberalnu demokraciju kritično, stanje nije bila posve shvaćena.

Rawlsova teorija pravde nije bila suprotstavljena samo novovjekovnoj teoriji pravde kojom se htjelo diferencirati staleško društvo, u ime jedinstvenog uma, podvesti pod zajednički nazivnik jednakosti sviju pred zakonom i tako uspostaviti pravdu i jedinstvo u nejedinstveno i nepravedno društvo predgrađanske Europe. Takvom jednostranom razumijevanju Rawls-ove teorije pravde pridonio je on sam time što je ostavio suviše prostora nagađanjima kako je on Kantov moralni i filozofsko politički formalizam, transcendentalizam i opću jednakost građana pred zakonom htio sadržajno nadopuniti iskustveno fundiranom pravednošću kao *fairness*. To je sa stajališta američkog pragmatizma izgledalo plauzibilno, ali za europske poznavaoce Kanta i naivno. Stvari treba gledati drukčije! U koncepciji pravde kao *fairness* sadržana je demokratska relegitimacija pravde, tj. njezino oslobađanje od tutorstva novovjekovne države unutar koje pravda i njezine institucije provodi državne zakone, bili oni izvedeni iz općeg uma (Kant) ili iz demokratske volje građana.

Svojom teorijom pravde Rawls se suprotstavio novovjekovnoj apriornoj, ali i demokratskoj teoriji pravde koja univerzalno i apriorno važi za sva umna bića. Rawlsov problem nije u tome da se vrijednosni, iskustveni, historijski, antropološki pluralizam reducira pod univerzalno prihvatljivo jedinstvo tih razlika. Za njega je taj univerzalni pluralizam povijesna činjenica od koje treba poći i koju postupno treba uzdići do prihvatljivog političkog poretka. Sustav pravde kao *fairness* i sustav liberalno-demokratske politike

time se odnose kao dva različita autonomna sustava, koji se međusobno semantički nadopunjuju u pravcu društva moguće *nerepresivne pravednosti*. Rawls nasuprot novovjekovnoj prirodno-pravnoj tradiciji ne zastupa tezu prema kojoj su pravda i politički sustav momenti jedinstvenog sustava koji obuhvaća sva umna bića. On, naprotiv, polazi od različitih pojedinaca koji su prema njemu sposobni razviti kulturu pravednosti tako da se politički poredak države može uskladiti s građanskim iskustvom pravde. Pravda se tako ne aplicira jednakom mjerom na različite pojedince zato što je umna, već obrnuto, isključivo s privolom umnih i pravednih pojedinaca: "... te pluralističke vrijednosti očituju se u idealu liberalne politike tako da se politička moć u času kad su u igri bitni sadržaji ustava izvršava samo tako da se s umnim razlogom može očekivati da će svi građani u svjetlu svog uma dati svoju privolu"¹⁷. Taj odgovor na pitanje kako je politički liberalizam moguć, ne otkriva dovoljnom oštrinom pitanje na koje je njima odgovoreno. Puni opseg pitanja suvremene političke teorije, pa i Rawlsove teorije pravde, glasi: *Je li liberalizam moguć na demokratski način*, tj. zadovoljava li demokratska legitimacija radikalne zahtjeve političkog liberalizma: nepovredivu samostalnost pojedinca? Na to ključno pitanje odgovara Rawls svojom teorijom pravde. I upravo su to pitanje iz Rawlsova odgovora pročitali samo malobrojni interpreti.¹⁸ Ako se liberalizam ne može s dovoljnom ili poželjnom sigurnošću legitimirati ni *demokratski* (većinski) ni *republikanski* (općim dobrom i univerzalnim umom), već samo pravdom shvaćenom kao *fairness*, tada su time odškrinuta vrata spasa od prijetnji nepredvidive totalitarne demokracije kojima je demokratski legitimirani liberalizam izložen. *Nelegitimirana* pravda koja ima izravnu, a ne državno posredovanu privolu građana, dakle pravednost koja nije zajamčena državom, već aktivnim građanima, javlja se kao realna dopuna demokratskoj legitimaciji liberalne vladavine.

Nema sumnje da se Rawls time znatno približio *komunitarističkim* tezama i to treba razumjeti u kontekstu njegova elementarna iskustva s američkom demokracijom: Kada kartel parlamentarnih državnih stranaka više evidentno nije pouzdani kontrolor izvršne državne vlasti, tada nezavisno sudstvo postaje jedini vjerodostojni forum kontrole pripadnika i disponenata državnog monopola. To su činjenice koje su evidentno pokretale Rawlsa. Njegova teorija pravednosti kao *fairness* uzdiže iskustvo pravde do razine sredstva legitimacije državnog poretka. Jedino nas tako shvaćena pravda može zaštititi od realne prijetnje raspada liberalne demokracije u totalitarizam odozdo ili despotizam odozgo. Samo pravednost ima uvijek u vidu oštećenog pojedinca, a njega je moguće zadovoljiti samo uspostavom pravde, a nikako demokratski. Liberalizam se ergo, prema Rawlsu, ne

¹⁷Rawls, John, *Die Idee des politischen Liberalismus*, Suhrkamp, Frankfurt/M., str. 348.

¹⁸Usporedi: Höffe, Otfried, *Politische Gerechtigkeit*, Suhrkamp, 1989., str. 462 i dalje.

može ni legitimirati ni očuvati samo demokratski, već i uz djelotvornu asistenciju pravde, a to znači visokom kulturom *iskustva* pravde.

Do ovih teza došao je Rawls tek nakon naknadne samointerpretacije svoga prvotnog prodora u *Teoriji pravde* u esejima *Die Idee des politischen Liberalismus*¹⁹. U tim je esejima problematizirana i dijelom odbačena koncepcija demokratske legitimacije liberalizma. Liberalna demokracija kao *oxymoron* nadopunjena je sustavom pravde i tako skrenuta s puta stalnog razdora između većina i manjina u pravcu konačne pravde kao iskustvenog regulativa demokracije. To je ukratko konzekvencija Rawlsove obrane liberalizma. Od pada u čisti komunitarizam Rawls se zaštitio tezom o *prednosti pravde nad idejom dobra*²⁰. U svojoj kritici demokratske legitimacije liberalizma Rawls je dovoljno jasan: ustavna država mora biti legitimirana autonomnom i konsenzualnom pravdom, a ne samo demokratskom većinom, ili njezinim ideološkim surrogatom većinskim uvjerenjem u ma kakvu ideju dobra: “Tlačenje hereza bilo je u srednjem vijeku potrebno da bi se očuvalo zajedničko religijsko vjerovanje... Koncepcija pravde koja ustavnoj državi služi kao javni temelj njene legitimacije mora biti tako formulirana da je mogu podržati u osnovi veoma različite, dapače nesumjerljive nauke. U protivnom, država ne može biti trajno sigurna”²¹.

Poželjno je da ustavna država bude legitimirana i pravdom, a ne samo demokratskom većinom naprosto zato što je demokratska većina uvijek represivna moć nad različitim interesima i različitim uvjerenjima. Pravda naprotiv, pogotovo na svojoj iskustvenoj razini (*fairness*), može unaprijed spriječiti svaku, pa i demokratsku represiju. To važi pogotovo onda kad višestranačka demokratski legitimirana država kao stranački monopol svoje usluge, naime sigurnost građana, prodaje iznad cijene koju slobodni građani mogu i žele platiti, jer uviđaju da je kvaliteta pravde i sigurnosti koju im država pruža ugrožena od same države.

¹⁹Rawlsova knjiga *Die Idee des politischen Liberalismus* sadrži članke i studije iz razdoblja od 1978. do 1989. U njima Rawls interpretira vlastitu poziciju izloženu u knjizi *A Theory of Justice* iz 1971. Ove studije skupio je i izdao za potrebe njemačkih čitalaca Winfried Hirsch.

²⁰Usporedi studiju: *Der Vorrang des Rechten und die Ideen des Guten*, ibidem, str. 364-395.

²¹Rawls, J., ibidem, str. 335.

Davor Rodin

*RENT-SEEKING SOCIETY, POLITICAL CLASS
AND LEFTIST PARTIES*

Summary

The author analyses the latest developments in liberal democracy and capitalist economy on the examples of the works of Erich Weede and Klaus von Beyme. The tendency of alleviating economic and political competition is corroborated by means of the analysis of the phenomenon of a multiparty state and today's capitalist economy which has been increasingly relying on the rent-generated income rather than on market competition. The author highlights the new strategies for the legitimation of liberal democracy by means of justice, as developed by John Rawls.